

EVİRİM VE İSLAM ÇELİŞİR Mİ?¹

İsmail Yakıt

Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi (E.) Öğretim Üyesi

Kur'an nasıl okunmalı ve yorumlanmalıdır?

Konunun Kur'an'daki ele alınış şeklini tespit etmeden önce, Kur'an'ın nasıl anlaşılıp yorumlanması gerektiği üzerinde birkaç hususu belirtmeye çalışalım.

Kur'an, kendi ifadesiyle, en doğruya götüren bir kitaptır.² Hedefi kişinin mutluluğu ve hidayetidir. Bu anlamda yol gösteren bir rehber durumundadır. Dolayısıyla bugünkü anlamda bir felsefe ve bir ilim kitabı olmaktan uzaktır. Bununla beraber

1 Bu metin daha önce “*Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi*” adıyla yayınlanmıştır.1. Baskısı, *Ufuk Çizgisi*, Yıl 1, S. 6, Mart-1990; İstanbul, 1990; 2. Baskı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.V, Yıl:1998, s.1-16, Isparta, 2000. Japonca Tercümesi, “Kuruänniokeruningensözôtôşinka” adıyla Kyosuke Honda (M. Fatih) tarafından yapılmış, Assalam, *Periodica İslamica*, S.53, s. 38-47, Temmuz 1992, İslamic Center, Japan, Ayrıca İngilizce olarak tebliğ konusu yapılmıştır. “The Creation and Evolution of Man in the Qur'an”, The Association of Muslim Social Scientists & School of Islamic and Social Sciences (October, 25-27, 1996, Herndon-Virginia, U.S.A.) Ayrıca İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı'nun ısrarlı teklifi üzerine 38. Uluslararası Tıp Kongresi'ne de sunulmuştur. 1-7 Eylül, 2002, Swiss Hotel, İstanbul. Sorunun detaylı yanıtı için: İsmail Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003), s. 47-66. Makalede verilen ayetlerin daha detaylı tahlili için meale başvurunuz: İsmail Yakıt, *Kur'an-ı Hakîm Meâlî Semantik Analizli Açıklamalı ve Yorumlu* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020).

2 *Kur'an*, 17/9.

ilmi ve felsefi düşünce ve yoruma açık ayetlerin sayısı oldukça fazladır. Böyle ayetler Kur'an'ın asıl hedefi olan mutluluk ve hidayet için kişinin düşünüp araştırması, kendini ve kâinatı tanıması ve onları yöneten kanunları bulması, Tanrı'nın yaratma ve ilminin sonsuzluğunu anlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Şu hâlde Kur'an genel hatlarında insanın inandığı ile bildiği arasında bir irtibatın kurulması gerektiğini belirtmektedir.³ Bu husus bizi sonunda imana götürecek bir tefekkür ve düşünce sisteminin Kur'an'da var olduğu noktasına ulaştıracaktır. Biz buna tabiri caizse "Kur'an fikir yapısı" veya "Kur'an düşünce sistemi" diyoruz.

Kur'an'ın fikir yapısının iskeletini elde edebilmek için ilk önce Kur'an'ı herhangi bir peşin fikre sahip olmaksızın objektif bir biçimde okumalıyız. Yani Kur'an'ı sonra çıkan İslam düşünürlerinin kendi ekollerinin eğilimlerine uygun biçimdeki yorumlarının ve düşüncelerinin etkisi altında değil, bizzat Kur'an'ın kendi düşünce sistemi içinde anlamaya çalışmalıyız.⁴ Yani Kur'an'ı bizi götürmek istediği düşünce sisteminin atmosferi altında okumalıyız. Diğer bir tabirle Hz. Peygamber ve sahabelerinin anladıkları şekilde anlamaya çalışmalı sonra da kendi bilgi, fikir ve düşüncelerimizi bu temel üzerine oturtmalıyız.

Şurası muhakkaktır ki, Kur'an'ı anlama insanın kendi düşünce ve kültürüne göre seyyaldır. Kendini okuyan ve araştıran insanla beraber anlamlar büyür ve gelişir. Yani insan kendi kültürü kadar Kur'an'ı anlar ve yorumlar. Fahrettin

3 Bkz. Yakıt, İsmail, *l'Attitude du Christianisme et de l'İslam en Face du Darwinisme-Etudes Comparées- Doktora Tezi, Paris, 1979, s.2 ve 185 vd.*

4 Bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Doç. Dr. S. Ateş, Ankara, 1975, s. 68-9.*

el-Razi'nin ifadesiyle: "İnsan ne kadar alimse Kur'an'ı o kadar fazla anlar."⁵

Bir diğer husus, Kur'an'da neyi ararsak onu bir parça buluruz. Mesela düşünceleri birbirine zıt İslam mezhepleri kendi görüşlerinin daha doğru olduğunu ispat için Kur'an ayetlerini gösteriyorlardı. Bu nevi zıtlıklardan kurtulmak için, Kur'an ayetleri arasında bir anlam zinciri kurmak gerekir. Yani bir ayete verilen anlam ve onun yorumu, bir başka ayetle tevfiik edilebilmelidir. Bu husus Kur'an'ı bir bütün içinde ele alıp onun fikir sistemi doğrultusunda olmalıdır.

Aksi takdirde onu okuyan ve araştıranlar, kendi inanç ve düşüncelerindeki çelişkileri naslara atfedeceklerdir. Halbuki Kur'an, yukarıdaki satırlarda belirttiğimiz gibi kişinin bilgisi ve inancı arasında bir irtibatı vurgulamaktadır. Öte yandan Kur'an, tefsir tarihi boyunca, müfessirlerin yaşadıkları asırların ilmi ve felsefi değerleri ve problemleri doğrultusunda yorumlanagelmıştır. Geçmişe nispeten ondan anlaşılanla şimdi anladıklarımız arasında farklar vardır. Bu bize 1) İnsan olgunlaştıkça, irfanı arttıkça Kur'an'ın ona göre konuştuğu 2) Kur'an'ın her asrın değer ve mantığına hitap edebildiğini gösterir. Bu iki noktayı iyice müşahede edebilmek için Kur'an'daki kavramların etimolojik ve semantik analizlerini yapmak gerekir. Kısaca Kur'an büyük bir medeniyet kuran kılavuzdur ancak Kur'an'ın hakikatlerini tefsir eden, onu anlayıp tatbik eden insandır, insanın bizzat kendisidir. İnsan olgunlaştığı, ilim ve irfanı arttığı ölçüde, hatta kendini ve kâinatı daha iyi tanıdığı ölçüde, Kur'an'ı anlayacaktır. Netice olarak, Kur'an, her insana, kendi kültür düzeyine göre başka şeyler söyleyecektir.

5 Bkz. Razi, *Fahreddin, el-Tefsir el-Kebir (Mefatih el-Gayb), mukaddime ve muhtelif ayetlerin yorumu.*

Şimdi, yaratılış ve evrim konusunu Kur'an açısından ele alarak, onun fikir sistemi doğrultusunda ve günümüzün modern biyolojik bilgileri ışığı altında ayetlerin yorumunu yapmaya çalışacağız.

Hayatın menşei

Kur'an'da insanın yaratılışının, göklerin, yerin, bitkilerin ve hayvanların yaratılışından sonra olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insan, yaratıklar zincirinin en son halkasını teşkil etmektedir. Orijini ise diğer canlılarla birlikte ilk hayatın orijinine kadar uzanmaktadır.

Canlı dünyasına ilişkin olarak hayatın orijini meselesi, Kur'an'ın muhtelif ayetlerine serpiştirilerek, Kur'an'ın insanı sevk etmek istediği düşünce istikametinde inorganik yaratma ve organik yaratma bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا
مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

“İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmiyorlar mı, inanmıyorlar mı?”⁶

وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي
عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Allah şüphesiz her şeye Kadir'dir”⁷

6 Kur'an, 21/30.

7 Kur'an, 24/45.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ
مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتَّى

“Sizin için yeryüzünü döşeyen, yollar açan, gökten su indiren O’dur. Biz bu su ile türlü türlü, çift çift bitkiler yetiştiririz.”⁸

Bu ayetler bize gösteriyor ki, her canlı varlığın mahiyeti sudur ve sudan yaratılmıştır. Bu husus, canlıyı teşkil eden her hücrenin ilk elementinin su olduğunu belirler. Dolayısıyla susuz, yeryüzünde hayatın imkânsız olduğu da açıktır.

Ayetlerde geçen “min’el-ma” (من الماء) veya “min ma’in” (من ماء) ifadesi, gökten inen su, denizlerin suyu veya herhangi bir sıvı anlamlarına gelmektedir. Birinci anlamda, her nebati hayatın zorunlu unsurudur. (20/53) İkinci anlamda, hayvan! Hayatın teşekkülüne sebep olan herhangi bir su kastedilmektedir. (24/45) Üçüncü anlamda ise dölleyici özelliği bulunan ve canlının üreme bezlerinden çıkan bir sıvı kastedilmektedir. Bu anlamda spermatozoidler söz konusudur.⁹ Dolayısıyla insanın hilkatini bu su tayin etmektedir.

İnsan, kendini çevreleyen varlıklar arasında yaratılmıştır. İnsanın tabiata ve diğer yaratıklara hakimiyeti, kendisine ilahi ruh verilip akıl ve idrakini elde etmesinden sonradır. Bununla beraber insan, bedeni yönüyle kendinden önce yaratılmış diğer varlıklarla irtibat halindedir. Nitekim İslam düşüncesinde de insan, bedeni ve ruhi yönüyle ikilik arz eden bir varlık olarak düşünülmüştür. Aslında, insanı, bedeni ve ruhi yönüyle ikiye ayıran bizzat Kur’an’dır. Şu hâlde, insan maddi varlığı cihetiyle toprağa ve suya, ruhi varlığı yönüyle de bir üst âleme bağlıdır. Toprağa bağlılığı bize, insanın fiziki ve hayvani görünümünü,

8 Kur’an, 20/53.

9 Bucaille, Maurice, *La Bible Le Coran en La Science*, s.188 vd., Paris, 1976.

Âlem-i Emr'e bağlılığı da onun üstünlük ve halifelik yönünü verecektir¹⁰.

Gerçekten, “ ... fert olarak insan, insan ırkının bir cüz'üdür. İnsan ırkı da daha geniş bir bütünün yani hayvanlar âleminin bir cüz'üdür. Hayvanlar âlemi de daha geniş bir bütünün, nebatat hayatını içine alan organik âlemin bir cüz'üdür. Organik âlem de daha geniş bir âlemin yani hayvanat ve nebatat âlemini içine alan arzın bir cüz'üdür. Arz da daha geniş bir bütünün yani bizim Güneş sistemimizde doğrudan doğruya sayısı bilinmeyen bir Güneş sistemlerinin ve samanyollarının bir cüz'üdür ve nihayet onlar da bütün kâinatın bir cüz'üdür ...” Bu itibarla fert olarak insan, matematik ve lojik prensiplerle kavrayamadığımız kâinatın doğrudan doğruya bir cüz'ü olmaktadır. Yani orijini, yaratılışı ve gayesinde -tıpkı kâinat gibi- bir bütün olarak ve derinliğini anlayamayacağımız bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Bir diğer ifadeyle, fert olarak insanı idare eden kanun, daha geniş bir bütünün yani insanlığı idare eden kanunlar sisteminin bir cüz'üdür. Bu zincirleme bizi, kâinatı yöneten genel bir kanunun cüz'ü olmaya kadar götürecektir. Dolayısıyla kâinatı yaratan ve yöneten kanunla insanı yaratan ve yöneten kanunda bir aynılık olacaktır. Bu husus Kur'an'da açıkça belirtilmektedir.

مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَتَفْسٍ وَاحِدَةً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Ey insanlar: Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir. Şüphesiz Allah işitendir ve görendir.”¹²

10 *Yakıt, İsmail, l'Attitude, s.139-140.*

11 *Ansari, M. Fazlur-Rahman, İlimden Felsefeden Dine, s.25, çev. K. Kuşçu, İstanbul, 1967.*

12 *Kur'an, 31/28.*

Evrim: İlahi bir kanun

Kur’ani ifadeler boyunca, insanın ister toprak ister nutfeden gelen maddi varlığının inorganik ve organik şartlara tamamen bağlı olarak tedricen gelişip tekâmül ettiği ayrıca kültürü, eğitimi ve irfanı arttıkça ruhi bir tekâmüle de uğradığını görmekteyiz. Genel olarak baktığımızda Kur’an’da insan için “inorganik”, “organik” ve “ruhi” olmak üzere üç nevi evrim olduğu göze çarpmaktadır. Biz burada insanın inorganik ve ruhi evrimini bir yana bırakarak, organik veya biyolojik evrim üzerinde ilgili ayetlere dikkatimizi teksif edeceğiz.

Biyolojik anlamda yani inorganik evrimde insan 1) Topraktan gelerek tedricen gelişen 2) Nutfeden itibaren tedricen gelişen varlık olarak iki görünüm arz etmektedir. Birincisi her ne kadar inorganik safhaları muhtevi olsa da belirli bir merhaleden sonra organik safhaya dönüşmekte ve bunun etaplarını izlemektedir.¹³

Şurasını önce belirtmek gerekir ki, insanın evrimi Kur’an’da ilahi bir kanun olarak karşımıza çıkmaktadır.

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا

“Ne diye Allah’a gereği gibi bir davranışta bulunmuyorsunuz? Hâlbuki O sizi evrim merhalelerinden geçirerek yaratmıştır.¹⁴

“Atvaran” kelimesi, tekili “bir halden diğer bir hale geçmek” veya “bir merhaleden diğerine geçmek” anlamına gelen “tavr” kelimesinden gelmedir. Mastarı olan “tatavvur”, günümüzdeki (evolution) kelimesine tekabül eder. Sinonimi olan “tahavvul” de dönüşümcülük (istihale) yani transformisme’in

13 *Yakit, İsmail, A.g.t., s.140 vd.*

14 *Kur’an, 71/13-14*

karşılığıdır. Söz konusu ayette “etvaran” kelimesi insan evriminin biyolojisindeki (étapes consecutives) denilen art arda gelen evrim merhalelerinin tümünü içermektedir. Şu hâlde bu kelimeyi “evrim merhaleleri” şeklinde yorumlamak gerekir.¹⁵ Bazı müfessirlerce bu ayet, “bir halden diğerine” gibi spiral, “farklı şekiller altında”, “merhaleler halinde” gibi vertikal bir diyalektik şekilde düşünülerek yorumlanmaktadır. Her halükârda bu ayet bize, evrimin tabiata bahşedilmiş ilahi bir kanun olduğunu gösterir.

İnsanın yaratılışı ve evrim etaplarıyla ilgili ayetleri sıralamadan önce, bu hususta Kur’an’ın “Âdem” yerine “insan” kelimesini kullandığını belirtmek gerekir. Zira insan kelimesi cins isim olarak bütün her insanı kapsamakta ve Âdem de bu kapsama girmektedir. Kur’an Âdem’i, bir yandan insanı temsil eden ve onu temel ve beşerî karakterleri açısından sembolize ederken, öte yandan beşeriyetin ilk peygamberi olarak göstermektedir. Şu hâlde, insanlığın yeryüzüne çıkışı ve evrimi konusunun, Peygamber Hz. Âdem’le hiçbir ilişkisi yoktur. Zaten evrime karşı çıkanların en büyük yanılması Âdem’i ilk insan olarak telakki etmelerinden sudûr etmiştir. Muharref kitapların ve israiliyatın etkisinde kalan bazı Müslümanlar bu konuda Kur’an’ın hakikatlerini maalesef anlayamamaktadırlar. Kaldı ki Kur’an vahiy öncesi beşeriyetin varlığını ima ederken ayrıca bize bir “vahiy tarihini” vermektedir. Günümüz insanının tarihini “ilk vahiy alan” diyebileceğimiz Âdem’den başlatmakta ise de Âdem’in ilk insan olduğunu ve bütün insanların biyolojik babası olduğunu belirtmez. Şu hâlde Kur’an’da insanın yaratılışı ve tekâmülü ile Peygamber Hz. Âdem’in şahsında insanlığı

15 Bkz. *Yakıt, İsmail, A.g.t., s.141 vd.*

halife oluşu ayrı ayrı şeylerdir. Şimdi konuya ilişkin ayetlerin yorumlarına geçelim.

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Allah’ın indinde İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir. Onu da topraktan yaratmıştır. Sonra ona “ol” dedi o da olur.”¹⁶

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِّنْ عَلَقَةٍ

“Ey insanlar! Öldükten sonra tekrar dirilmekte reyb’de/şüphede iseniz bilin ki, ne olduğunuzu size açıklamak için, sizi önce topraktan sonra nutfeden sonra da alaka (embryon) dan yarattık.”¹⁷

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا

“Allah sizi topraktan sonra nutfeden yaratmış ve sizi çiftler halinde var etmiştir ...”¹⁸

Bu ayetlerde dikkatimizi çeken, Âdem’in ve bütün insanların orijinlerinin toprak olduğudur. Hayatın orijini su, insanın orijinini toprak olarak belirten Kur’an, canlı varlık insanı, toprak ve su karışımı olarak görüyor. Şu halde insan, bugünkü haline gelmeden önce, ilk canlı hücrenin orijini kadar eski bir maziye sahiptir. Zaten Kur’an bize her ne zaman insanın orijiniinden bahsetse, onun ilk ve ana maddesini söylüyor ve geçirdiği evrim merhalelerini konteksti olmadıkça tek tek zikretmiyor, ilk yaratılışın Allah’ın “ol” (kun) emrine müteakiben olduğunu belirtiyor.

16 Kur’an, 3/59.

17 Kur’an, 22/5.

18 Kur’an, 35/11.

“Ol” emri

“Ol” emri Kur’an’da sekiz yerde geçer. Bunlardan dördü Hz. İsa hakkındadır. Diğer dördü de yaratma ve yeniden dirilme hususundadır. Kur’an’da insanların yaratılışı, yeniden dirilmeye bir delil olarak getirilmektedir. (metaforik bir ifade ile)

“Allah insanı topraktan yarattı” ayeti, topraktan hayata doğru giden bir seleksiyonu (ıstıfa) belirler. “Ol” emri bu seleksiyonun bir insan varlık olması cihetinde verilmiştir.¹⁹ Tanrı’nın ilmindeki mahiyet ile bu varoluş bir aynılık arz etmektedir. Buna din felsefesinde coexistence denir. Mahiyet “ol” emrine müteakiben evrim etaplarını izleyerek varlığa gelmektedir. Kur’an’a göre her evrim etabı yeni bir yaratmadır.²⁰ Kur’an’da bu oluşun keyfiyetini, önce insan meydana getiren maddenin yaratılması sonra da ona şekil verilmesi şeklinde olduğunu aşağıdaki ayetten anlamaktayız.

الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ

“O, seni yaratan, şekil veren ve mütenasip kılan ve dilediği şekilde seni terkip edendir.”²¹

Allah, eğer insanı bir heykel varlık gibi yaratmış olsaydı, tıpkı Âdem kıssasının halk inanışındaki şeklinde olduğu gibi, ona şekil veriş, onu canlı olarak yaratmasından önce olurdu. Hâlbuki ayet, insanın önce canlı olarak yaratıldığını sonra da ona şekil verildiğini söylüyor. Yani “hominisation” (insanlaşma),

19 Akseki, Ahmet Hamdi, “Âdem” adlı makale, *İslam-Türk Ansiklopedisi*, c.1, s.82, İstanbul, 1935; Bkz. Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.2, s. 118 vd. İstanbul, 1935.

20 Yaratma (halaka) kelimesi yoktan var etmek değil, var olan bir şeyden bir şey yaratmak demektir. Bu itibarla “min” harfi ceriyle kullanılır. Yoktan yaratmanın fiili (bera’a)dır. O da örneksiz yaratma demektir.

21 *Kur’an*, 82/7-8.

“ol” emri doğrultusunda, “canlı bir varlık’ olarak yaratılmasından sonradır.

Hayatın ve insanın ilk maddesi “ol” emrini alıyor ve bu “oluş” devam ediyor. Zira ayetin devamında “feyekun” (olur, olmaya devam eder) deniyor. Şimdiki ve geniş zaman kipi olan muzari sigası kullanılmış. Eğer geçmiş zaman kipi olan “fekâne” (oldu) şeklinde bu fiil ifade edilseydi, o zaman insanın yaratılışında bir evrimin ve bir seleksiyonun varlığı ve bu oluşun uzun bir zamanı gerektirdiği söz konusu edilemezdi. Öte yandan yaratmanın devamlılığını da gösteren bu ifadeler ünlü kelamcı Eş’ari’yi “Allah’ın her an yaratmakta olduğu ve yaratmanın durmadığı” fikrine götürmüştür. Şu halde âlem bir halden diğerine geçen bir oluş ve akış içindedir.

وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا

“Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi.”²²

Nuh suresindeki bu ayetten insanın yerden bir bitki olarak çıktığını, dolayısıyla bir nebati hayata sahip bir dönem geçirdiğini ve bitkiler âlemiyle bir akrabalığının söz konusu olduğunu anlamamız da mümkündür. Şu hâlde ilahi irade “ol” emriyle insanı, nebati ve hayvani etaplardan geçirerek sonunda ona bir insan şekli vermiştir.

أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا

“Seni önce topraktan, sonra nutfeden yaratan sonra da seni insan şekline koyanı mı inkâr ediyorsun?”²³ ayeti bu gerçeği belirler.

“Ol” emriyle, inorganik bir maddeden organik maddeye, organik maddeden insan şeklini almaya kadar geçen bir periyot ile

22 Kur’an, 71/17.

23 Kur’an, 18/37.

ilahi ruhun verilışıyle insanda bir psişik hayatı başlatan periyot arasında geçen zamanı Kur'an uzun bir zaman olarak açıklıyor.

هَلْ آتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا

“İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz uzun bir zaman geçmemiş midir?”²⁴

Nefs-i vâhide

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten/özden, cevherden yaratan ve ondan da/aynı cevherden de, eşini yaratan ve her ikisinden de çok sayıda erkek ve kadınlar çıkararak Rabbinize karşı sorumluluk bilincinde olunuz!...”²⁵

Bu ayette insanların tek bir nefisten yaratıldığı söz konusudur. Şurası muhakkaktır ki, müfessirlerin birçoğu, hatta hepsi, “nefs-i vâhide”den gayenin Âdem, “eşi” tabirinden de “Havva” olduğu üzerinde bir icmanın varlığından bahsederler. Buradan hareketle Âdem’e “ebu'l-beşer” lakabının verildiğini ve bunun da biyolojik baba anlamına geldiğini söylerler.²⁶ Bu ayette bir

24 Kur'an, 76/1.

25 Kur'an, 4/1.

26 Arapçada “baba” kelimesinin yalnız, maddi varlığın sebebi olan biyolojik anlamda bir baba olmadığını, bunun çoğu kez, liderlik yaşlılık, öncülük veya bir vasfa sahiplik anlamında kullanılan bir lakap olduğunu görmekteyiz. Ebu Cehl, Ebu Leheb, Ebu Lahm vs. Keza Kur'an'da (... millete ebikum İbrahim ...) “ ... babanız İbrahim'in dini...” (22/78) tabiri geçmektedir. Burada Hz. İbrahim'in Müslümanların biyolojik babası anlamında değildir. Aynı şekilde, Kur'an'da sunulan ilahi senaryoda melekler ibadete ait, İblis şeytani, Âdem de beşeri vasıfları temsil etmektedir. “Ebü'l-beşer” tabiri de bu şekilde anlaşılmalıdır.

icmanın söz konusu olmaması gerekir. Çünkü icma, ahbar değil ahkam ayetlerinde olur.

Her ne kadar bu ayet bize insanın bir nefs-i vâhîde'den yaratıldığını söylese de bunun Hz. Âdem olduğunu belirtmiyor. Zaten “nefs-i vâhîde” Âdem'in müradifi de değildir Âdem özel isim olarak “ma'rife”, nefs-i vâhîde ise “nekire”dir. Âdem müzekker, bu tabir ise müennestir. Abduh ve Akseki gibi bilginler, bu anlamın ayetin kendinden çıkarılan bir anlam olmadığını bilakis, isrâiliyât tesirinde olan müfessirlerin, nefs-i vâhîde'yi Âdem olarak yorumladıklarını belirtirler. Menar Tefsiri ayrıca, nefs-i vâhîde'yi Kureyş'in ataları diye yorumlayanların varlığından da bahseder.²⁷ Öte yandan Araf suresi 189-190. ayetlerde “nefs-ivâhîde”den yaratılan kişinin Allah'a şirk koştuğundan bahsediliyor. Şu halde nefs-i vâhîde'yi “Hz. Âdem” olarak yorumlamak hiç mümkün değildir.

Fahrettin el-Razi, “nefs-i vâhîde”nin “Allah'ın ilminin ve hikmetinin kemalini açıklamakta” olduğunu söyler ve bir mutezili olan Ebu Müslim el-İsfehani'nin ayette geçen “zevc” kelimesini “tür” olarak yorumladığını da kaydeder.²⁸

R. El-İsfehani “nefs-i vâhîde”nin “kâinat” anlamına gelebileceğini söylerken H. Yusuf Ali de onu “aynı türden” şeklinde anlamıştır.²⁹ Menar Tefsiri de bu hususta “İnsanı meydana getiren mahiyet veya hakikattir ki, insan bununla diğer varlıklardan ayrılır.” diyor. Şu halde, nefs-i vâhîde kelimesini Âdem'le yorumlamaktan ziyade, onu M. Abduh ve A. H. Akseki'nin anladığı gibi “el- hakikatu'l-insaniyye” (insani gerçek) ve hayatın

27 Bkz. Akseki, Ahmet Hamdi, A.g.y., s.82 vd., *Tefsir el-Menar*, c.Iv, s.327 vd..

28 el-Razi, Fahreddin, *Tefsir*, c.IX, s.161.

29 İsfehani, Ragıp, *Tafsîlu'l-Neşeteyn ve Tahsilu's-Sâdeteyn*, çev. L. Doğan Mutluoğlu, Ankara, 1974; Bkz. S. M. Ali, *The Holy Quran*, s.198.

nutfesi veya insanı meydana getiren su veya prensip şeklinde anlamlıdır ki, bu anlam diğer ayetlerle tevfiik edilebilir.³⁰ Öte yandan, “Allah sizi topraktan (turab) yarattı ...” ayetindeki “kum” (sizi) zamiri bütün insanları ve Âdem’i de kapsamaktadır. Diğer bir ayette de:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى

“Ey insanlar! Sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ...”³¹ diyor.

Burada kullanılan kelimeler, erkeklik ve dişilik anlamına gelen “zeker” ve “unsa”dır. Adam ve kadın anlamına gelen “racul” ve “imre’e” kelimeleri kullanılmamıştır. Bugün “zeker” ve “unsa”dan sperm hayvancığı ile dişilik yumurtasını anlamak mümkündür.³² Ayrıca (x) ve (y) kromozomlarını da düşündürülebilir. Sonuç olarak “nefs-i vâhide”den; insanı meydana getiren ve ona hayat bahşeden sıvıyı veya prensibi anlamak gerekiyor.

Evrin merhaleleri

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ
مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

“Her şeyin hilkatini en güzel yapan ve insanı yaratmaya çamurdan başlayan O’dur. İnsanın neslini hakir bir sudan yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan üfüren ve sizin için kulak, gözler ve kalpler var eden O’dur. Doğrusu şükürünüz pek az.”³³ ayetinde “insanı yaratmaya çamurdan başladı” ifadesi,

30 Akseki, Ahmet Hamdi, A.g.y., 82 vd., Menar, aynı yer.

31 Kur’an, 49/13.

32 Yakıt, İsmail, A.g.t, s.148.

33 Kur’an, 32/7-9.

yaratmanın aniden olmadığını merhalelerle meydana geldiğini belirtmektedir.

Bu ayette dikkatimizi çeken bir diğer nokta da kendisine ruh verilene kadar insandan üçüncü şahıs olarak bahsedilmiş, ruh ve idrak verildikten sonra muhatap sigasının kullanılmış olmasıdır.

İnsanın insan şekline gelişi de muhtelif merhalelerden sonra olmuştur. İnsanın inorganik maddesinin evrimi yedi merhalede gerçekleşmiştir. Bunlar sırasıyla: toprak (turab), çamur (tin), değişken cıvık ve kokulu çamur (hama'in mesnun), ya-pışkan çamur (tin lazib), pişmemiş kuru çamur (salsal) pişmiş çamur (salsal ke'l-fahhar), çamurdan süzülen bir öz (sulale min tin).³⁴ "Sulale", insanın organik evrim döneminin ilk etabı olarak kabul edilebilir. Daha önceki merhalelerden süzülerek gelen bir öz unsuru belirler. "Sulale" kelimesi aynı zamanda meni (sperme) ve nutfe (spermatozoide) kelimelerinin sinonimidir. Ayrıca buna "protoplazma" da denmektedir.³⁵

İnorganik etaplardan sonra ilk canlı hücre, "Ol" emri doğrultusunda, yeni bir yaratılmaya geçmiş, ilahi iradenin kontrolü altında çeşitli ayıklama ve değişimler geçirerek insan olmak üzere oluşa devam etmiştir. Hayatın bu yönelişinde insan, organik âlemin bütün türleriyle bir beraberlik arz etmektedir. Önce ilkel bitkileri, sonra tohumlu yüksek bitkileri meydana getiren hayat, daha sonra da hayvanlar alemini basitten mürekkebe doğru ortaya çıkarmıştır. Biyolojik nesil ağacının ana gövdesi ve uzantısı olan dal diyebileceğimiz insan, daha sonra akıl ve idrakına kavuşarak, organik dünyanın en mütekâmil varlığı olmuştur.

34 *Kur'an*, 22/5; 6/2; 15/26; 37/11; 55/14; 23/12.

35 *Tefsir el-Menar*, c.III, s.320.

a) **Ruhun verilışı:** Balçıktan süzülerek gelen sulale, insanın ilk organik maddesi olmuş, aradan uzun bir zaman geçtikten sonra da insan şeklini almış sonra da kendisine akli melekeler anlamında “ruh” verilmiştir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Rabbin melekeler: “Ben yeryüzünde balçıktan bir insan türü (beşer) yaratmaktayım, ona insan şekli verip ruhumdan üfürdüğümde ona secdeye kapanın demişti”³⁶ ayetinde ruhun verilışinin insan şeklini aldıktan sonra olduğunu belirtiyor. Yani bu canlı varlığa, akli melekeler kazandırılmıştır. Bu melekelerin insana ilk secdesidir. İkinci secdeleri ise “esma” (isimler)in öğretilmesi ve bu isimleri Âdem’in tek tek bildirmesinden sonra olmuştur. Melekeler dolayısıyla insana iki defa secde etmişlerdir.³⁷

b) **Seleksiyon konusu:** Seleksiyon (ıstıfa, ayıklama) aynı zamanda Kur’ani bir tabirdir. İlahi irade onu yönetmektedir. Aşağıdaki ayetten anlaşılabilir da budur.

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ

“Rabbin dilediğini yaratır ve seçer...”³⁸

Bu seçiş veya ayıklama, materyalistlerin iddia ettikleri gibi tesadüf veya tabiatın kör bir oyunu şeklinde olmadığını, bunun Tanrı’nın tabiata bahşettiği bir kanundan ibaret olduğunu

36 Kur’an, 15/28-29.

37 Bu iki secdenin namazların her rekatında yapılan iki secde ile metafizik bir irtibatı olduğu kanaatindeyiz.

38 Kur’an, 28/68.

Kur'an belirtmekle beraber, bu seleksiyona Tanrı'nın dilemesiyle gerekli ilaveler de yapıldığını söyler.

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ...

“...Hilkate dilediğini ilave eder. Şüphesiz Allah her şeye Kadir'dir.”³⁹

Bu hususta ayrıca biyolojistlerin, Darwin'den kaynaklanan “tabii ve suni ayıklama” fikirlerine dahi Kur'an'da rastlamaktayız.

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

“Arzda kendiliğinden biten, sizin kendinizin yaptıklarından ve daha bilmediğimiz şeylerden çift çift yaratan Allah noksanlıktan münezzehtir.”⁴⁰

c) İnsan kelimesinin anlamı: İnsan türü geçirdiği seleksiyonla diğer türlerden ayrılmış ve kendine özgü bir şekli aldıktan sonra, ruhla idrak eden bir varlık olmuştur. İnsan adını bu etaptan sonra kazanmıştır. Burada insan kelimesinin kökeninden ve semantik analizinden bahsetmekte yarar görmekteyiz.

İbn Manzur, insan kelimesinin aslının “insiyan” olduğunu, bunun da unutmak anlamına gelen “nisyan” ile irtibatını belirterek İbn Abbas'ın şu sözünü nakleder: “İnsana insan adının verilmesi kendisiyle yapılan anlaşmayı unutmasından dolayıdır.” İbn Manzur, ayrıca “ins” kökünün insan kelimesine asıl teşkil ettiğini belirtiyor ve bu kökün bir diğer çoğulunun “enes” olduğunu söyleyerek, bunun da insanlar topluluğu, yerleşik bir kabile veya bir yerin ahalisi ... anlamında olduğunu

39 Kur'an, 35/1.

40 Kur'an, 36/36.

kaydediyor. “Enes”in ayrıca vahşetin zıttı, “alışma, evcilleşme ve uysallaşma ...” anlamında olduğunu da söylerken, “ins” kökünün diğer anlamlarını da sıralamıştır. Ona göre “ins”: “beşer, âdemoğulları, evlere alışan varlık, nefs. görme, işitme, duyma ve herhangi bir fert .. “ anlamına gelmektedir.”⁴¹

İbn Faris ise “e-n-s” kökünden, “bir şeyin zuhuru ve vahşileşme yolundan ayrılan her şey” anlamında olduğunu söyler.⁴² İbn Miskeveyh, Kınalızade Ali ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi düşünürler, varlıkların sınıflamasını yaparken; insanla hayvan arasında maymunu ve “nesnas” adını verdikleri insan öncesi henüz uysallaşmamış vahşi bir yaratığı da koyarlar.⁴³

Evrin hattı açısından, paleontolojistler insan ırkının, hayvan flum (phylurn)larından sapması (déviation phylogénétique) ve insan öncesi (préhurmain) varlıkları tasnif ederek onları “Homo erectus - Homo habilis - Homo sapiens” adını vermişlerdir. Bugünkü anlamda modern insanı karşılayan tabiri de “sapiens-sapiens” olarak belirtmişlerdir.⁴⁴

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki; insan, akli melekesine kavuşarak ve metafizik anlamda hayr ve şerri ayırabilen ve kendisine Tanrı’nın muhatap kıldığı bir varlık olmasından ve düşüncesiyle davranışlarını kontrol edebilecek bir seviyeye gelip vahşiliği terk etmesinden sonra insan adını almıştır.

d) Maymun meselesi: Darwin’e atfedilen aslında J. Huxley’in fikri olan “insanın maymundan gelmesi” nazariyesine gelince; bu hususun ilmen çürütüldüğünü doktora

41 İbn Manzur, *Lisan el-Arab el-Muhit*, c.1, s.112-113, Beyrut, 1972.

42 İbn Faris, *Mu ‘cem, Mekayis el-Luğa*, c.1, s.145, A. Selam M. Harun tahkiki, 2. Bas., Kahire, 1969.

43 Bkz. *Yakıt, İsmail, A.g.t.*, s.288 ve 289.

44 *Yakıt, İsmail, A.g.t.*, s.272.

çalışmalarımız boyunca açıkça tespit ettik. Artık birinin diğerinden gelmesi söz konusu değildir. Her iki tür, biyolojik evrim ağacının veya başka bir tabirle memeliler grubunun iki ayrı dalını teşkil etmektedirler.⁴⁵ Kur'an'da bu hususu açıkça görmek mümkündür. Her şeye hilkatinin verildiğinden bahseden ayetten, her varlığın kendi türüne ait bir yaratılması olduğunu anlıyoruz.

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى

“(Musa): “Rabbimiz her şeye hilkatini veren ve ona yol gösterendir.” dedi.”⁴⁶

Her türün kendine ait bir hilkatinin olması, bizde, türler oluştuktan sonra her tür kendini meydana getirecek bir tohuma sahip oluyor ve hepsi kendi türü içinde kemale eriyor şeklinde bir fikir hasıl ediyor. Şu hâlde insan türü kendine has bir hilkati izlemiştir. Maymun türü de kendine has bir hilkat izlemiştir. Bu yorumların ışığı altında şu ayeti nasıl açıklayabiliriz.

فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

“...onlara ”zelil maymunlar olun” dedik”⁴⁷

İbn Cerir’de geçen bir hadiste “kalplerinin değiştiğini” anlıyoruz.⁴⁸ Ayete biyolojik bir yaklaşımda bulunmak istersek, bunun (régression) adı verilen geriye yönelik evrime bir örnek teşkil ettiğini görürüz.⁴⁹ Başka bir memelinin adından ziyade

45 Bkz. Yakıt, İsmail, A.g.t., muhtelif sayfalar.

46 Kur'an, 20/50.

47 Kur'an, 2/65.

48 Alusi, Şehâbeddin Mahmûd, Tefsir, c.1, s.234; Kutub, Seyyid, Tefsir, c.1, s.159. Ateş, Süleyman, Kur. Göre Evr. Teo.,s. 131.

49 Geriye yönelik evrim için bkz. Yakıt, İsmail, A.g.t., s.163 vd., GENEL BİYOLOJİ, S.716, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

maymunun zikredilmesi, insanla maymunun ortak bir ataya sahip olabileceğini de düşündürmektedir.

Yaratılış ve evrim şeması

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ
مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَّهِينٍ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

“Her şeyin hilkatini en güzel yapan ve insanı yaratmaya çamurdan başlayan O’dur. İnsanın neslini hakir bir sudan yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan üfüren ve sizin için kulak, gözler ve kalpler var eden O’dur. Doğrusu şükürünüz pek az.”⁵⁰

“... insanı yaratmaya çamurdan başladı” kısmı inorganik devir,

“... onun neslini hakir bir sudan yaptı” kısmı organik devir,

“... onu tesviye etti, ona ruhundan üfüdü ve sizin için kulak, gözler ve kalpler var etti” kısmı da insanlaşma devri, bir diğer tabirle (hominisation) devridir.

Aynı devirleri bir diğer ayette de görmek mümkündür.

أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاهُ رَجُلًا

“... Seni önce topraktan sonra nutfeden yaratan sonra da seni insan şekline koyanı mı inkâr ediyorsun?”⁵¹

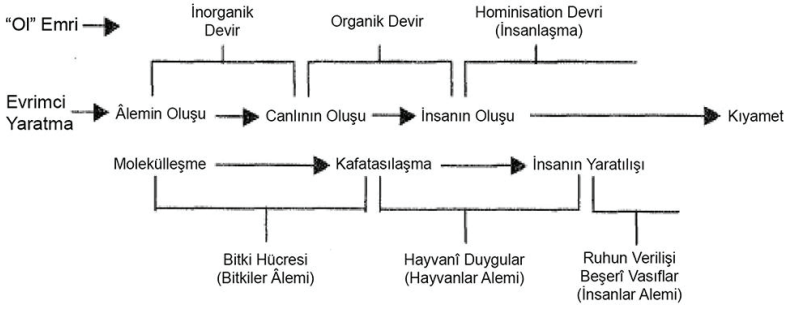
“... önce topraktan ...” kısmı inorganik devir, “... sonra nutfeden yarattı...” kısmı organik devir, “... sonra da seni insan şekline koyan ...” kısmı hominisation devrini verir. İnorganik devir daha önceki sayfalarda sıraladığımız etapları içerir. Organik devir de ana karnındaki geçirilen etaplardan ibarettir.

50 Kur’an, 32/7/9.

51 Kur’an, 18/37.

Kur'an'a göre⁵² bu etaplar spermatozoit (nutfe), döllenmiş yumurta (embriyon veya zygotte), fetüs (mudga), kemik dokularının teşekkülü (ızam), et dokuları ve kasların teşekkülü (ızam), başka bir yaratma (halk ahar), çocuk (tıfl) ruhun verilışı ve insanlaşma devri, organik devrin "başka bir yaratma" adını alan etabından sonradır. Biyolojik tabirle bu (déviation ontogénétique) tir.

Modern bilimlerin ışığı altında Kur'an'daki yaratılış ve evrim meselesini şöyle bir şema ile özetleyebiliriz:

52 İnsanın ana karnındaki teşekkül devri ve etaplar için bkz. *Kur'an 22/5 ve 23/12-5* embriyolojik ve histolojik yorumları için bkz. *Yakit, İsmail, A.g.t., s.237-270; Yakıt, İsmail, Analyse sémantique et sens scientifique du mot alaqa dans le Coran*, bu makale Dr. Z. M. El-Hudeyri tarafından Arapça'ya çevrilmiş ve "El-Urvat el-Vuska"da basılmıştır. *Kahire, 1982, s.1-6*. Burada "alaqa"nın "kan pıhtısı" olmadığını "döllenmiş yumurta=zygotte veya embriyon" olduğunu ispata çalıştık.

